

DEN, KDY DOŠLY PRACHY

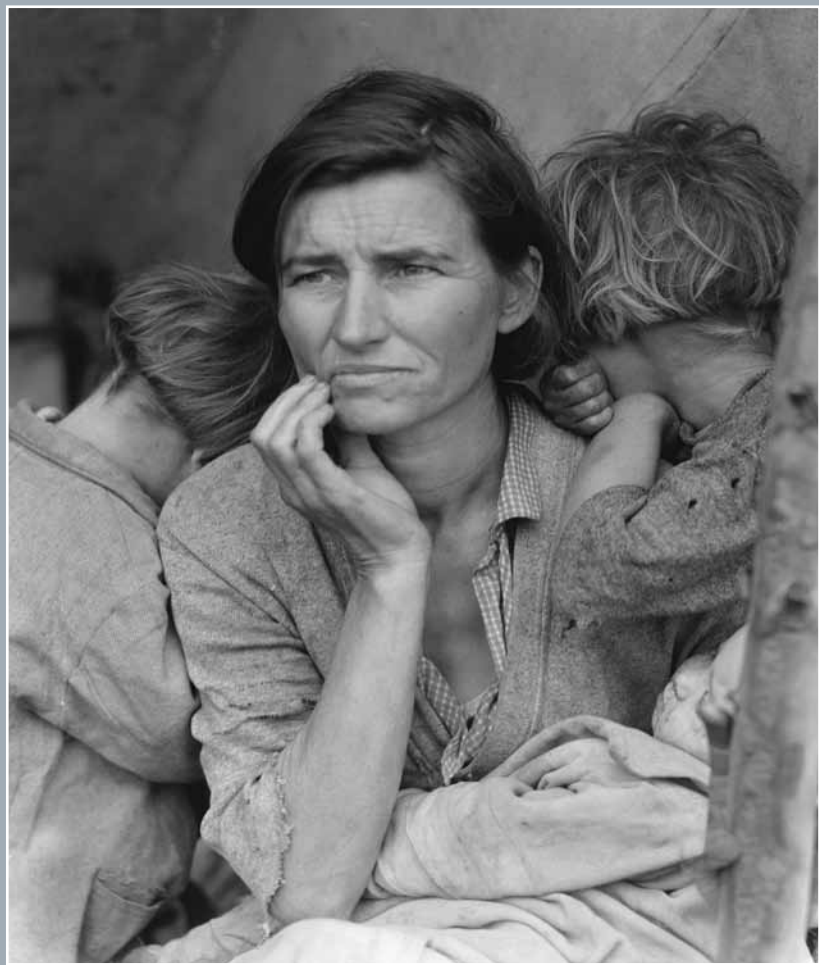

JAK
„VELKÁ KRIZE“
VE 30. LETECH
ZMĚNILA
ŽIVOTY LIDÍ
A NA CO
SE MÁME
PŘIPRAVIT MY

MILAN VODIČKA

PRÁH

MILAN VODIČKA
DEN, KDY DOŠLY PRACHY

JAK VELKÁ KRIZE VE 30. LETECH
ZMĚNILA ŽIVOTY LIDÍ
A NA CO SE MÁME PŘIPRAVIT MY

NAKLADATELSTVÍ PRÁH
2009

DEN, KDY DOŠLY PRACHY

JAK VELKÁ KRIZE
VE 30. LETECH
ZMĚNILA ŽIVOTY LIDÍ
A NA CO SE MÁME
PŘIPRAVIT MY

MILAN VODIČKA

PRÁH

VĚNUJI MAMINCE A TÁTOVI (TOMU S LÍTOSTÍ, ŽE JSEM NEPSAL RYCHLEJI).

Milan Vodička (*1960) si vždycky myslel, že pokud někdy napíše knihu, budou to reportáže ze zahraničí nebo něco o druhé světové válce.

Reportáže proto, že celý život pracuje jako novinář v MF DNES, kde píše především o dění ve světě. Jeho práce ho zavedla do nejnemožnějších míst na světě od severního pólu až po Pentagon, kde byl zrovna ve chvíli, kdy tam 11. září 2001 explodovalo unesené letadlo.

Druhý nápad plynul z toho, že ačkoliv miluje a hlítá veškerou literaturu, jeho favoritkou je anglosaská literatura faktu a druhá světová válka.

Nakonec přišla krize a všechno bylo jinak.

Za zmínku možná stojí i skutečnost, že zatímco pracoval na knize, kterou držíte v ruce, stačil napsat komentáře pro noviny, jako jsou *New York Times*, *Wall Street Journal* a *Edmonton Journal*.

PŘEDMLUVA

Cože?! Američané že měli dřevěné peníze? Nevěřil jsem svým očím. Takhle informace mě šokovala a způsobila, že držíte v ruce tuto knihu.

Právě se začalo mluvit o nové hospodářské krizi a mě náhle zajímalo, jak vlastně vypadala ta velká, ve 30. letech minulého století. Říkal jsem si, že kdybychom vydolovali nějaké tehdejší zkušenosti, mohli bychom být chytřejší a lépe připraveni. Koneckonců, jak říkal Rudolf Hrušínský v jedné své filmové roli, člověk má vědět, do čeho jde.

Začal jsem hledat podklady pro běžný článek do novin. Jenže dřevěné peníze všechno změnily. Zavětril jsem. A vyrazil jsem na fascinující cestu časem až do let, o nichž nevíme vůbec nic.

To míním zcela vážně. Všichni umíme vysvětlit, proč krize vznikla (jen ekonomové se u toho ještě dnes do krve pohádají), víme, že byli nezaměstnaní, lidé stáli ve frontách na polévku a že krize vynesla nahoru Hitlera, tudíž byla předehrou války. To je asi tak všechno.

Ta krize nás totiž vůbec nezajímala, protože ji absolutně přebila druhá světová válka jako nesrovnatelně děsivější zkušenost.

Vůbec proto nevíme, jak lidé tu dobu prožívali. Historie každodennosti 30. let je pro nás téměř neznámá věc.

Dobře je to vidět na Československu. Co víte o krizi? Byli nezaměstnaní, byly žebračky, lidé bydleli v jeskyních a někde se střílelo do stávkujících. Tenhle obraz předestíraný od roku 1948 je velmi plochý. Co si ti lidé tehdy mysleli, jak žili, čím se živili, na co stonali? Co to udělalo s jejich sebevědomím a čím se bavili? A nejen to. Napadlo vás někdy, co dělali ti, kteří měli práci, a proč na dokumentárních záběrech z té doby vidíte ulice plné aut a fotbalové stadiony plné diváků? Život měl tehdy mnohem víc vrstev.

Nejdříve mě k těm lidem a jejich osudům přivedly dřevěné peníze. Byly tak neuvěřitelné. Říkal jsem si, že takhle doba možná stojí za prozkoumání. Začal jsem se vrtat hlouběji a hlouběji a dozvídal se, že krize změnila všechno: od sebevědomí mužů (protože jim dokonce vykastrovala psychiku) přes způsob vydělávání peněz (tehdy

se zrodil skutečný supermarket i marketingové postupy, jaké známe i dnes) až po sex. Vytvořila teenagery, ovlivnila způsob jízdy autem i způsob zábavy.

Ukázalo se, že to byla fascinující a dynamická doba plná zajímavých, dojemných, ale i inspirujících příběhů konkrétních lidí. Mnozí opravdu trpěli. Abych se k nim dostal, musel jsem „vrtat“ opravdu hluboko. Byl jsem přitom odkázán na spoustu lidí.

Profesor Jiří Musil má v hlavě snad každou statistiku, s níž se za život setkal (a ty, které tam nemá, najde do tří minut). Profesor Vlastislav Lacina byl na telefonu kdykoliv, když jsem se ztratil v houštině předválečné ekonomiky. Americké kulturní centrum v Praze, stejně jako Karel Říha, lékař z Houstonu, a Jana Sehnálková, česká amerikanistka, mi pomáhali obstarat knihy, až jsem jich měl na stole desítky. Sociologové Hynek Jeřábek a Aleš Sekot mě zásobili studiemi. Nejen oni. Měl jsem pocit, že můžu napsat e-mail na konec světa a můžu počítat s odpovědí. Z amerických médií mi vyhledávali a posílali články staré 70 let a varšavský profesor Antoni Sulek, který o mně v životě neslyšel, mě zásoboval téměř tak, jako kdyby chtěl do Prahy přemístit svůj archiv.

Těch lidí bylo opravdu mnoho, třeba ředitel Státního okresního archivu v Pelhřimově pan Zdeněk Martínek. A „můj“ redaktor Vladislav Dudák, který citlivě zacházel s rukopisem i mým egem.

Jestli chci někomu zvláště poděkovat, je to moje žena Olga, která trpělivě snášela, že náš dům byl plný knih a papírů, až to vypadalo jako při malování, a přesto po mně ještě všechno četla. A taky mamince, která kupodivu vůbec nic nenamítala, když jsme jí přijeli gratulovat k narozeninám a já se, jakmile jsem jí předal kytici, zavřel s notebookem na dva dny v dětském pokoji. Nejenže neprotestovala, ale ještě mi vymyslela skvělou kapitolu.

Uděluji rovněž vyznamenání za odvalu nakladateli Martinu Vopěnkovi, který „do toho šel“, přestože mě varoval, že „nic o době před válkou se vůbec nečte“.

Teď je na vás, abyste mu poopravili názor. Já jsem dělal, co jsem mohl. Skromně doufám, že to poznáte.

Milan Vodička

AMERIKA PO KRK V KRIZI

„AMERIKU UŽ NELZE ZACHRÁNIT“

„Je tady nejhustší mlha pesimismu, jakou jsem kdy dýchal,“ přiznal československý velvyslanec Štefan Osuský v říjnu 1930 poté, co Společnost národů nenašla použitelný plán na zastavení světové krize.

Ale mělo být ještě hůř. V New Yorku přišel znovu vhod chudobinec pro milionáře. Ve své závěti ho nechal postavit jeden magnát pro boháče, kteří přijdou o všechno. Včerejší milionáři měli být ušetřeni potupy sdílet nedostatek se skutečnými chudáky.

Uskrovňoval se kdekdo. Noviny odpojovaly elektrické hodiny, aby ušetřily za proud. Papírny nutily zaměstnance, aby používali odřezky místo toaletního papíru. Ocelárny Bethlehem Steel propustily v jedné pobočce šest tisíc ze sedmi a půl tisíc zaměstnanců, vystěhovaly je z domů a ty pak zbouraly, aby ušetřily na dani z nemovitosti.

Chicago, které ovládli gangsteři a před několika desetiletími úplně sežehl velký požár, propouštělo policisty a hasiče. Ale i další města posílala zaměstnance na dlažbu, úplně přestala kupovat knihy do knihoven a střílela zvířata v zoologických zahradách, aby měla na podpory v nezaměstnanosti.

V New Yorku mizely z ulic taxíky a více než polovina divadel na Broadwayi zůstala v sezóně roku 1931 zavřená. Lidé, kteří ještě nedávno byli majetní, přestali dávat příspěvky na charitu, a někteří dokonce psali ponížené dopisy, v nichž prosili o vrácení loňských příspěvků.

Za první dva roky přibyla v sirotčincích polovina dětí. Ze dvou milionů Američanů se stali tuláci, kteří cestovali za prací napříč zemí. V Brooklynu zatklí pro potulku inženýra, který předtím pracoval jako odborný expert pro vlády Panamy, Číny a Venezuely.

Mezi tuláky bylo asi čtvrt milionu dětí bez rodičů.

„Nikdo zatím nehladověl,“ prohlásil prezident Herbert Hoover. Avšak nemocnice hlásily případy úmrtí na podvýživu a vládní

úředníci posílali do Washingtonu pochmurné postřehy. „Už jste někdy viděli, jak se dospělí nekontrolovaně třesou, protože týdný hladoví, aby jejich děti měly co jíst?“ napsala sociální pracovnice Lillian Waldová. Jiný úředník popisoval, jak otcové během večere, která je jediným jídlem dne, postávají na nároží, zatímco děti jedí. Stáli tam z obavy, aby nesnědli víc, než byl jejich díl.

Ti, kteří jíst mohli, se za to privilegium téměř styděli. Princetonská univerzita posílala zbytky z jídelny nezaměstnaným. Jakýsi John Nichols z Oklahomské plynárenské společnosti vypracoval detailní plán, jak nakrmit Ameriku, a poslal ho do Bílého domu. Základem bylo rozmístit po celé zemi pětice kontejnerů s nápisy „Maso“, „Fazole“, „Brambory“, „Chléb“ a „Různé“, kam by lidé nosili jídlo. Zní to naivně, ale tehdy byla jiná doba. Na newyorských nádražích kdosi rozestavil koše, kam ráno cestující z předměstí dávali zeleninu, kterou začali pěstovat na zahrádkách. Před dveřmi domů hospodyně běžně odkládaly sendviče.

Bylo normální, že večer někdo zaťukal a zeptal se, zda nezbylo něco od večere. Mohli se tak potkat staří známí. „Bezdomovec, který za tmy zaklepal na dveře,“ poznamenal tehdy *New York Times*, „mohl být týž muž, který vám před časem ochotně schválil úvěr v bance, psal komentáře do vašich novin nebo byl viceprezidentem velké realitní kanceláře.“

Nakonec i Hoover pochopil, že přestřelil. Když rybařil se svým přítelem ve Skalnatých horách, přišel do jejich tábořiště muž a dovedl ho do chatrče, kde leželo mrtvé dítě a dalších sedm bylo na prahu smrti hladem. Hoover odvezl děti do nemocnice a po několika telefonických hovorech získal pro rodinu 3 030 dolarů.

Zdálo se, že se země zastavuje. Na vrcholu krize shořelo v Americe víc domů, než kolik jich bylo postaveno. Nebyl za tím nějaký kolektivní záchvat pyromanie, ale prostý fakt, že stavebnictví téměř usnulo. Ve dvacátých letech kupovaly americké železnice průměrně 1 200 lokomotiv ročně. Roku 1932 nekoupily ani jednu. Conrad Hilton ve svých hotelích uzavřel celá patra, aby ušetřil za topení, odstranil telefony z pokojů, aby ušetřil poplatek patnáct centů, a oznámil zaměstnancům, že mají šetřit s dopisními papíry. V celém New Yorku lidé odhlašovali sedmatřicet tisíc telefonů ročně.

Now — FOLKS WHO LIVE NEAR
WEST 72ND STREET
 HAVE THEIR OWN **PERSONAL FINANCE CO.**
 208-210 WEST 72ND STREET
 JUST WEST OF BROADWAY
 MANHATTAN — N. Y. C.
 PHONE — ENdicott 2-6020

LOANS
 UP TO
\$300

EVERYBODY

NEEDS MONEY
at some time or other

LOANS TO EVERYONE

People from every walk of life borrow here ... the working man and his boss, the merchant, the clerk, the doctor, the housewife. We will gladly lend you up to \$300, if you are earning a salary and have a good credit standing. You can have the cash in 24 to 48 hours. Easy monthly repayments, based upon your earnings, may be spread over 6, 10, 15 or 20 months.

4 LOAN PLANS
 . . .
20 REPAYMENT PLANS

Come in ... write ... or phone

Krize za pár let vymazala ekonomický vzestup, kterého Amerika dosáhla během dvou generací. Produkce obilí klesla na úroveň roku 1899. Ocelářství mělo okamžiky, kdy produkovalo jen na dvanáct procent. Ceny v zemědělství byly tak nízké, že farmáři nechali hnit úrodu na polích nebo ji používali jako topivo. Jeden muž z Minnesoty přivezl kamsi nákladák plný ovci, a když dostal

šek, zjistil, že na tomhle obchodě prodělal sedmatřicet centů. Doprava byla dražší než ovce. Pytel kukuřice v Iowě byl levnější než balíček žvýkaček.

Se vším to šlo od deseti k pěti. A platilo to doslova. Národní důchod, který v roce 1929 dělal 81 miliard dolarů, se scvrkl na 68 miliard o rok později a v roce 1932 to už bylo dokonce jen 42 miliard. Odhadované bohatství Ameriky, součet hodnoty veškerého vlastnictví, se snížilo ze 365 miliard na 231 miliard. Většina továren rezivěla, protože nebyla využívána nebo nezbyvaly peníze na obnovu. Zkrachovalo pětáosmdesát tisíc firem, při pádech tisíců bank zmizelo devět milionů účtů, na nichž lidé ztratili tři a čtvrt miliardy dolarů. Ve městě Muncia v Indianě, které sociologové pojmenovali Middletown, cosi jako Průměrovce, poklesl v nejhorších dobách obchod se stavebninami a dřevem o pětáosmdesát procent – stejně jako prodej šperků. Prodejny nábytku a cukrárny ztratily sedmdesát procent tržeb a restaurace šedesát procent.

„Když mnoho lidí přichází o práci,“ prohlásil ve snad nejhlupejší větě krize bývalý prezident Calvin Coolidge, „výsledkem je nezaměstnanost.“ Tři roky po krachu na newyorské burze zůstal každý třetí Američan bez příjmu. Polovina pracovních sil byla nezaměstnaná nebo částečně zaměstnaná. Přinejmenším každý čtvrtý muž nemohl najít dlouhodobě práci. Ulicemi New Yorku kráčel milion nezaměstnaných, přes půl milionu jich bylo v Chicagu. V Clevelandu byla bez místa polovina mužů a v Toledu ve státě Ohio skoro osmdesát procent.

Historiky, jak lidé hledali práci, patřily k dobovému folklóru. Vyprávěly se příběhy o mužích, kteří zakládali lesní požáry, aby si vydělali při jejich hašení. Další byla o majiteli agentury na zprostředkování práce, který sám přijal první nabídku, jež do kanceláře došla. Muž z Arkansasu ušel pěšky při hledání práce skoro patnáct set kilometrů. Profesoři jezdili za volantem taxíků. Newyorské obchodní domy požadovaly, aby obsluha výtahu měla vysokoškolský diplom. Když někdo chtěl mít za poslíčka architekta, nebyl problém ho získat. A když sovětská obchodní společnost Armtorg otiskla v newyorských novinách inzerát, že hledá odborníky na práci v SSSR, hlásilo se 350 lidí denně.

V Detroitu čekali muži u bran automobilek celé noci. Když mrzlo, obalovali si nohy pytli. Také zapalovali ohně, takže v září plamenů vypadali jako ležení nějaké středověké armády. Skoro to sedí. Když se v roce 1932 kdosi zeptal ekonoma Johna Maynarda Keynesa, jestli už v minulosti bylo něco podobného jako tato krize, odpověděl: „Ano. Říkalo se tomu doba temna, nastalo to po pádu říše římské a trvalo to čtyři sta let.“

I mravy tomu občas odpovídaly. „Vstával jsem v pět a zamířil jsem k nábřeží. Před branou Sprecklesova cukrovaru byla asi tisícovka mužů. A všichni sakra dobře věděli, že najmou tak tři nebo čtyři,“ vzpomínal Ed Poulsen, jenž v té době žil v San Francisku. „Pak někdo vylezl se dvěma Pinkertonovými bezpečáky. 'Potřebuju dva chlapy k lince a dva do jámy.' Tisíc chlapů se začalo rvát jako smečka aljašských psů, aby se tam dostali...“

Vládní pracovnice Louise Armstrongová popsala, jak se skupina asi padesáti mužů pere o sud s odpadky u zadního vchodu nějaké chicagské restaurace.

A chicagský starosta českého původu Anton (Antonín) Čermák věděl, co z toho plyne. Když město v podstatě zbankrotovalo, řekl zákonodárcům státu Illinois: „Než zavřete vývařovny pro nezaměstnané a noclehárny, povolte armádu.“

Nijak nepřeháněl. Dnes už jsme zapomněli, jak blízko měla Amerika k revoltě. Londýnská pojišťovna Lloyd už delší dobu dělala obrovské obchody, neboť Američané u ní uzavírali pojistky pro případ občanských nepokojů a bouří nezaměstnaných.

Když Ameriku přebíral prezident Franklin D. Roosevelt, ekonomická páteř země byla téměř zlomena. Burzy v New Yorku a v Chicagu byly zavřené. Dvaatřicet států uzavřelo banky a Texas omezil výběry jen na deset dolarů.

Armáda se tajně stahovala k velkým městům a záložní důstojníci připravovali plány, aby mohli vystoupit v případě nepokojů. Ve městech jako Chicagu si lidé zaměstnaní v centru vybírali únikové cesty pro případ, že při hromadných výtržnostech budou odříznuty ulice na předměstí a vlakové spoje. Bohatí lidé z venkova, kteří vždy trávili zimu ve městech, tam na konci roku 1932 odmítali jezdit, přestože jim hotely posílaly osobní

dopisy. Místo toho si opatřovali samopaly. A obyvatelé města Muncie si dělali zásoby svíček pro případ, až „někdo“ strhne elektrické vedení.

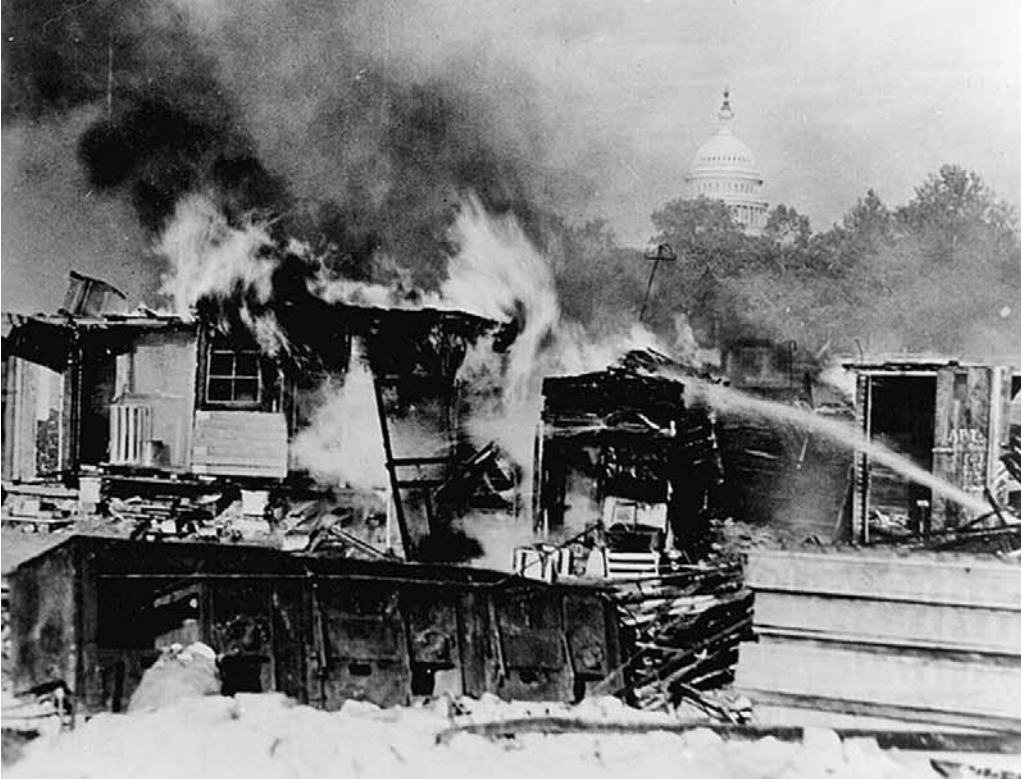
Byly to takové doby, že manželka budoucího prezidenta Eleanor Rooseveltová prohlásila: „Ameriku už nelze zachránit.“

Ale nic se nestalo, protože nezaměstnaní dávali vinu především sobě. „Věřili, že je to jejich chyba, protože každý nese zodpovědnost sám za sebe,“ řekl newyorský psychiatr David Rossman. „Každý víceméně přijal svou roli a vinil sám sebe z neschopnosti, nedostatku vloh nebo štěstí. Proto byli zticha. Brali to jako osobní selhání a styděli se.“

Lidé byli deprimovaní, protože pochybovali sami o sobě a svých schopnostech. Bylo to jako epidemie. Mnozí jim vysvětlovali krizi jako trest shůry. Podle některých za to mohl hříšný přepych jako vodovod a splachovací záchod, jiní přísahali, že za to může „všeobecný úpadek mravů“, nečestnost, mrhání a neřízení se boží vůlí. Další se drželi víc při zemi a vinili ze všeho život nad poměry. „Kdybych si býval nekoupil to ojeté auto... kdybych si býval nekoupil to druhé rádio,“ říkávalo se.

Lidé dokonce zaháněli krizi jako nějakou smrtku. Průvody kráčely za figurínami s nápisem „Križe“ kolem krku a pak je upalovaly. V Bostonu ji naložili na loď a vyvezli na moře. V Norfolku ve státě Virginia nosili ulicemi figuríny nazvané „Neštěstí“, „Pesimismus“ a „Križe“, které potom lynčovali, dali do rakví a hodili do moře. V New Yorku při otevírání nové trasy metra oběsili figurínu jménem „Stará krizovka“.

Byla to napůl zábava. Ale na stejných ulicích začínal drsný život. Lidé si museli stoupnout do řady na podporu a někdy i na polévku. Bylo to pro ně osobní ponížení, které nemohli překousnout, protože Amerika věří, že každý, kdo si chce vážit sebe sama, se musí umět postarat sám o sebe. „Nechtěl jsem jít na podporu,“ vzpomínal Ben Issacs, který na počátku krize prodával oděvy. „Věřte mi, když jsem pro ni měl jít, tekly mi slzy z očí. Nedokázal jsem se srovnat s tím, že беру peníze za nic. Spousty lidí kvůli téhle pohaně spáchaly sebevraždu. Mnohokrát jsem na to myslel taky. Kdybych neměl děti, tak nevím.“

Byl to typický americký postoj. Sherwood Anderson popisoval, jak podivně reagovali lidé, kteří stáli frontu před jednou suterénní vývařovnou pro chudé. Jeden muž přišel celkem třikrát, než spolkl svoji hrdost a vstoupil. „Nejsem tady kvůli jídlu,“ vysvětloval Andersenovi, který se ho vůbec na nic neptal. „Přišel jsem hledat přítele.“ Nebo mladá žena, která se ho zeptala, kde je vchod. „Nechci žádnou polévku,“ ujišťovala ho sama od sebe. „Chci jen pozdravit své kamarády, které tady pracují.“

Divné chování pro divný svět, v němž logika neměla místo. Kvůli krizi naposledy ve své historii zaútočila americká kavalerie na koních a se šavlemi – paradoxně proti válečným veteránům, kteří za Ameriku prolévají krev za světové války. Ti napochodovali do Washingtonu, aby jim vláda proplatila jejich důchody hned, a ne až v roce 1945, jak bylo dohodnuto. Celé akci mimochodem velel generál MacArthur, jeho pobočníkem byl major Eisenhower a kavalerii vedl major Patton.

Stejně paradoxně museli svědčit ve prospěch „kapitalistů“ sovětsí inženýři, kteří se přichomýtlí k největšímu masakru v době krize v Americe. Při demonstraci u bran Fordovy továrny bylo zabito několik dělníků a část ze čtyřiceti Sovětů, kteří byli u Forda na zkušené, dosvědčila, že ostraha továrny jednala v sebeobraně.

Byly to časy, kdy „drahé gobelíny, šperky, vzácné tisky, starožitnosti, a dokonce hrady byly tak levné, že si je poprvé mohla dovolit rodina s příjmy 100 000 dolarů“, jak spočítal časopis *Fortune*.

Všechno zlevnilo. Dámské punčochy, které se prodávaly za 1,95 dolaru, stály už jen 87 centů. Hotel Ritz už nechtěl za pokoj osm dolarů, ale šest – stejně jako nově otevřený Waldorf. Mimochodem, jejich restaurace byly v čase oběda úplně prázdné, takže někde museli propustit i muzikanty. Ale všechno bylo levné. Dokonce tak, že fotoreportéři listu *The Detroit Free Press* si mohli společně koupit stádo koní na pólo.

Pro ty bez peněz byl však život nekřesťansky drahý. Jenom v roce 1932 bylo nuceně vystěhováváno 273 000 rodin, které nemohly platit nájem nebo přišly o domy. Podobně na tom byli farmáři. V dubnu byla takto za jediný den prodána čtvrtina státu Mississippi. Někde se při dražbách místní spojili a odstrašili případné zájemce, takže původní majitel si svoji farmu vydražil za pár centů zpět. Ale jinde lidé balili a mizeli do nejistoty.

Chicagský soudce Samuel Keller rozhodoval spory mezi majiteli a nájemníky. Měl neuvěřitelných čtyři sta případů denně. „Bylo nabito, lidé omdlávali a brečeli: 'Kam mám jít!?' Jedna žena se třemi dětmi, z toho s jedním v náručí, musela přejít celé město. Neměla na odvoz ani na obhájce. Jak byli zoufalí a vystrašení... Lidé jako ona měli pět dní – buď zaplatí, nebo musí jít. Ale já jsem je nemohl vyhodit. Tak jsem ohýbal zákon po svém. Řekl jsem, že pět dní je minimum, a dal jsem jim deset dnů. Pak třicet.“

Nucených vystěhování bylo tolik, že o nich vznikaly vtipy. „Kdo byla ta žena, se kterou jsi seděl včera na té kavárenské zahrádce?“ „To byla moje manželka. A nebyla to kavárna, ale náš nábytek.“

Problémy s bydlením měli i bohatí. Některé z nejlepších adres v zemi byly prázdné. O luxusní byty a domy v New Yorku nebyl zájem. Byly tmavé a před nimi nápis „K pronajmutí“.

Také mrakodrapy už nezářily do tmy. Dokonce v přízemí nového falického symbolu New Yorku, budovy Empire State Building, byla pronajata jen třetina obchodů. Mezi dvačtyřicátým a sedmašedesátým patrem nejezdily výtahy. Bylo tam prázdno.

Bylo obtížné být i bohatcem. „Bylo by nemoudré ukazovat tohle léto Korzára, když kolem je tolik utrpení a hladu,“ vysvětloval bankéř J. P. Morgan svému příteli, proč v roce 1931 nevytáhl svoji luxusní jachtu.

A samozřejmě bylo obtížné být chudákem. Spisovatel John Dos Passos líčil, jak každé ráno chodil k moři sbírat naplavené dřevo na topení a pak rybařil, aby bylo co jíst. Dělal to celé měsíce. Jeden bývalý vydavatelský boss lovil králíky, aby uživil rodinu.

Vypukla nová zlatá horečka. Na místech, kde se před desítkami let těžilo zlato a stříbro, se objevili prospektoři. „Byla to spíš výmluva, abychom měli důvod žít levně mimo město,“ řekl zlatokop Eric Severeid, jinak propuštěný námořník.

Havíři v Appalačském pohoří si přivlastnili uhlí a založili vlastní organizaci, Svaz horníků antracitu, v jejichž stanovách vysvětlovali, že musí uhlí krást, „aby udrželi vlka dál ode dveří“. Desetina uhlí, které se prodalo v New Yorku, pocházela od nich.

Někteří nezaměstnaní byli až dojemně podnikaví. Lidé na podpoře doslova hladověli, aby ušetřili peníze na vlastní malý podnik. Pět milionů si koupilo knihu *Přemýšlej a zbohatni*. Velké firmy je přesvědčovaly, aby si otevírali kadeřnictví, salóny krásy, občůdky s potravinami, benzinové stanice. Tím přicházeli o své úspory, protože v té době měli málo šancí. Velké firmy na tom ale vydělávaly, protože jim prodaly vybavení.

Někteří prodejci biblí, mýdla, vysavačů či triček byli tak neodbytní, až jim mnohá města vydávala licence a brala otisky prstů, aby je tak odradila. Když to nepomohlo, radní po nich vyžadovali pozvání od konkrétního zákazníka. I to se dalo obejít: vydaly jim ho ochotně hotely za to, že u nich přespí.

Někteří v tomhle dramatickém dostihu prohráli. „Dnes je to týden, co můj bratr, totálně zlomený dlouhým a marným hledáním zaměstnání, přišel do opuštěného pokoje v ošumělém texaském hotelu a vystřelil si mozek z hlavy,“ začínal článek v časopise

The New Republic. „Po téměř třiceti letech práce univerzitního profesora jsem měl velké potíže sehnat peníze, abych mohl zaplatit skromný pohřeb, který by byl důstojný džentlmena, jakým můj bratr byl,“ dodal anonymní autor.

Jiní bojovali dál. Byli k poznání podle toho, že vycházeli ráno jakoby dřív z domova, ale pak seděli na lavičkách a s tužkou v ruce prohlíželi inzeráty. Jejich obleky byly však stále obnošenější a světlo v očích vyhaslejší.

„Krise, to byl způsob života,“ řekla později chicagská učitelka Elsa Ponsellová. „Myslela jsem, že to takhle bude už pořád. Že budeme už navždy žít ve strachu o práci. Tehdy jsem pochopila, co je to strach.“

Arthur Robertson, z něhož se později stal úspěšný podnikatel, si po letech vzpomněl, jak mu kamarád v záchvatu beznaděje řekl: „Jestli to takhle půjde dál, tak budeme muset jít žebrot.“ „Žebrot?“ odpověděl jsem. „Ale copak bude ještě u koho?“

DEN, KDY DOŠLY PRACHY

Toto je příběh z doby, kdy Amerika byla na pokraji kolapsu a kdy se mluvilo o revoluci.

Obchodní cestující přespal v hotýlku na malém městě a ráno řekl důležitě recepčnímu: „Mám u sebe víc peněz, než je zdrávo. Je to sto dolarů. Mohl byste mi je tady schovat? Přespím ještě jednu noc a pak zaplatím celý účet.“

Žádný problém. Recepční uložil stovku do sejfu a napsal stvrženku. Pak přišel kuchař a bouchl pěstí do pultu, protože mu hotel dlužil plat. Recepční odemkl sejf a dal mu stodolarovku. Kuchař šel a zaplatil nájem. Majitel domu byl rád, že má konečně hotové peníze, protože mohl splatit dluh, který měl u právníka. I ten měl radost, protože dlužil stovku doktorovi. A jelikož doktor dlužil hotelu, bankovku tam donesl. A tak se odpoledne tatáž stodolarovka octla opět na svém místě v sejfu.

Obchodní cestující přišel, vyzvedl si stodolarovku a zapálil si s ní doutník. Zkoprnělému recepčnímu řekl: „Byla stejně falešná. Nechal jsem ji tady, aby si všichni mysleli, že mám spoustu peněz. Znamená to, že prodávám dobré zboží.“ Klasická historka z let krize. Možná i pravdivá. Přesně odpovídá tomu, co se dělo.

Ne proto, že by se města hemžila hochštaplery. Ale proto, že se platilo penězi, které neexistovaly. – Byly ze dřeva, rybí kůže nebo z lastur. Někde je tiskli na papír jako poukázky, někde na kůži.

Nejznámější z nich bylo Tenino. Tohle jméno zní italsky, ale je to hnízdo ve státě Washington. Tři tisíce obyvatel, Pacifik za rohem. Jedna banka. Když se položila, najednou nebyly dolary. A tak vydavatel místních novin Donald Major shromáždil skupinu místní honorace, která vydala vlastní měnu. Dřevěnou. Jednoduše dali vyrobit dolary z překližky. Tyhle peníze nebyly kryté zlatem, ale penězi, které místní občané dali dohromady.

Dřevěné dolary. Bláznivý nápad? Ale kdepak. Američané jsou vynálezavý národ, a tak nakonec náhražkami peněz platil milion lidí ve sto čtyřiceti městech a devětadvaceti státech. – V městečku

South Bend měli peníze vyřezané z cedrového dřeva, v Ilwacu měli „lososí“ dolary a ve městě Raymond „ústřičné“.

Někde neměli ani dolary, ani náhražky. Obchodovali jako v době kamenné. Vejce za benzín, benzín za ostříhání, ostříhání za dva páry ponožek. Brambory za polena do kamen a polena za vejce.

V New Yorku se chodilo do divadel s pytlíkem mrkve, pomerančů nebo s hlávkou zelí. To jste dali do pokladny a dostali jste lístek. Herci byli rádi.

V novinách se objevovaly inzeráty typu „Vyměním pánský zimník, zachovalý, za lesní roh“.

Na Ohijské státní univerzitě používali studenti jako měnu cigarety. Školy často braly jako školné vejce nebo pytle s uhlím. Farmáři platili u doktora jídlem a někdy se stávalo, že pacientova rodina odpracovala účet v domě lékaře nebo zubaře.

Amerika měla totiž ošklivý problém. Nebyly dolary. Organismu docházela krev. Banky se pokládaly jako obilí ve žních. Ameriku postihly tři vlny bankovních krizí. A tak třicáté roky nepřežilo téměř deset tisíc bank. Jedna třetina prostě zkrachovala.

Lidé bankám nevěřili a bankéře srdečně nenáviděli. „Ne aby ses prořekl před mámou. Ona si myslí, že hraju na klavír v bordelu,“ upozorňuje mladý muž v jednom dobovém vtipu přítele. „Kdyby se dozvěděla, že pracuju ve skutečnosti v bance, asi by tu hanbu nepřežila.“

„Radši budeme mít doma parchanta než tohle,“ křičí matka na svou dceru, která jí právě řekla, že čeká dítě s bankéřem. Prý se to opravdu stalo, psalo se o tom v Británii.

A jeden senátor za stát Virginia prohlásil ve vtipné parodii na rasistické příběhy z Jihu: „Jeden bankéř tam u nás se pokusil oženit s bílou ženou, ale dav ho zlynčoval.“

Špatná pověst bank byla do značné míry zasloužená. Zoufalí bankéři dělali zoufalé věci. Ředitel banky ve městě Columbus ve státě Nové Mexiko se dozvěděl, že jedné místní vdově vyplatí mexická vláda po letech odškodnění za to, že mexický lupič Pancho Villa v roce 1916 při nájezdu přes hranice zabil jejího muže. Bylo to deset tisíc dolarů, a to tehdy byly záchranné peníze. Ředitel vdovu osobně přesvědčil, aby je uložila u něj – a druhý den ráno už banka měla zavřeno navždy.

Vlna bankrotů se šířila zemí jako préríjní požár. V prosinci 1933 to vypadalo, jako kdyby banky zasáhla epidemie eboly. Bankéři se zakopávali v posledním pásmu obrany a už vůbec nepůjčovali peníze, aby měli co největší zásoby, až se přirítí dav hromadně vybírat vklady. A to se dělo často. Běžný obrázek té doby byl rychle jedoucí vůz doprovázený ochrankou. Převážel hotovost z jedné pobočky do druhé, aby si lidé mohli vybrat vklady. Věřili, že se zrovna ta jejich banka hroutí – a kdyby nepřišla výpomoc, asi by se to kvůli nim opravdu stalo.

Protože nebyly dolary, Amerika se dusila. Celá města zůstala bez hotovosti. Lidé sice pracovali, ale plat dostávali v šecích. Ty si neměli kde vyměnit, a tak vlastně zůstali bez prostředků.

Nebyly peníze na podporu v nezaměstnanosti. Místní tiskárny místo novin narychlo tiskly peněžní poukázky. Když pašeráci alkoholu ve městě Toledo souhlasili, že je budou brát, jako by to byly skutečné peníze, noviny to oznamovaly jako důležitou zprávu.